

Postoje k příčinám chudoby v České republice v letech 1991 až 2008¹

Popular Beliefs about the Reasons for Poverty in the Czech Republic from 1991 to 2008

Petr Pakosta, Ladislav Rabušic

ABSTRACT Previous research revealed that the Czech Republic, as a post-communist country, in the last years has experienced rapid changes in social structure, accompanied by growth in social inequalities. We consider popular beliefs about poverty and reasons why people are poor as an important cultural factor of social policy. However, there is a significant lack of literature focused on public beliefs about reasons of poverty. Therefore we analyzed datasets from the European Value Study (conducted in 1991, 1999, and 2008). We found that blaming the poor (from laziness and lack of will) is a dominant explanation of poverty in the Czech Republic, which displays the highest rate among all European countries. Individual destiny, macrostructure and societal causes are cited much less. Blaming the poor is connected with party affiliation (left or right wing) and it is not connected with any demographic characteristics of our respondents. Moreover this complex range of opinions was stable from 1991 to 2008.

KEY WORDS Czech republic, data analysis, European Value Study, poverty, social policy, social structure

Úvod

Jedním z hlavních smyslů existence moderních systémů sociální politiky je redukce, popřípadě eliminace chudoby. Ačkoliv žijeme ve společnostech hojnosti a ačkoliv se na přelomu 50. a 60. let minulého století zdálo, jak konstatoval Ringen (1988), že s ekonomickým růstem a s rozšiřujícími se příjmovými transfery se chudoba stane brzy věcí minulosti a evropské společnosti se stanou společnostmi bez chudých, data prozrazují, že to byla iluze.

Chudoba má v Evropě sveřepou existenci, neboť její dolní hranice již od 70. let minulého století neklesla pod 5 % obyvatel,² kterou je podle Ringena definována „masová

Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 4/2010. S. 101–120. ISSN 1214-813X.

¹ Výzkum pro tuto stať byl finančně podporován grantovým projektem Grantovou agenturou České republiky, projekt č. 403/08/0999 *Hodnotové proměny v ČR 1991–2008 v evropském kontextu*.

² Měřená jako 60 % mediánového příjmu (*EU at-risk-of-poverty rate* neboli hranice chudoby EU). Není to ideální ukazatel, ale v mezinárodních srovnáních se jakožto „objektivní“ indikátor používá často. K problematice měření chudoby viz například Večerník (1991), Mareš a Rabušic (1996), Ringen (1988, 2005).

chudoba“ (Ringen 1988: 352). A zůstává s námi i v současnosti, jak prozrazují data Eurostatu za rok 2008, kdy průměr v EU byl 17%, ale se značným rozptylem: od 9% v ČR do 26% v Lotyšsku.³ Tato čísla tak dávají za pravdu varování Ringena (1988), že existence chudoby je lakmusovým papírkem sociální kvality našich ekonomických systémů a že „jsme zklamali v jedné z našich nejzákladnějších ambicí, tedy snížit mizérii a zbavit naše společnosti rakoviny chudoby“ (Ringen 1988: 352).

Přetrvávající relativně značné podíly chudých v zemích EU byly jedním z důvodů, proč byl rok 2010 Evropskou unií vyhlášen *Evropským rokem boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení*. Jedním ze základních cílů této akce bylo prolomit stereotypy veřejnosti o chudobě a změnit kolektivní vnímání chudoby, což jsou v kontextu sociální ochrany EU velmi důležité prvky.

A vnímání chudoby je v EU vskutku velmi heterogenní. Podle výzkumu Eurobarometru z poloviny roku 2009 (*Poverty* 2010: tab. QA4) byla v zemích EU představa o tom, že chudoba je zde *velmi rozšířená*,⁴ poměrně diferencovaná a variovala od 2–4% ve skandinávských zemích a na Kypru až po více než 40% v Lotyšsku, Rumunsku, Bulharsku a Maďarsku. V České republice byl tento podíl 8%, což dobře koresponduje s oficiálním ukazatelem o výskytu chudoby, jenž hovoří o 9% populace. Obecně by se totiž dalo očekávat, že představa o rozsahu chudoby bude záviset na skutečném (oficiálním) rozsahu chudoby v dané zemi. V zemích, kde je chudoba nízká, by měly být podíly respondentů, kteří si myslí, že chudoba je u nich *velmi rozšířená*, také nízké a naopak, tam, kde je chudoba vysoká, by měly být i vysoké podíly představ o jejím rozšíření. Pokud by tento předpoklad platil, musely by jednotlivé země na obr. 1 ležet na zobrazené úhlopříčce. Vidíme ale, že tomu tak není a že ve většině evropských zemí je představa obyvatel o rozšířenosti chudoby vyšší, než je chudoba skutečná – tyto země leží v obrázku nad úhlopříčkou a patří k nim například Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko, Lotyšsko, Portugalsko, Řecko, Francie nebo Slovensko. Nicméně Pearsonova korelace mezi těmito dvěma proměnnými je 0,56 a z koeficientu determinace (0,31) vyplývá, že nezávisle proměnná (oficiální chudoba) vysvětluje 31% variance proměnné závislé.⁵

Součástí kolektivního vnímání chudoby je i percepce příčin, proč jsou chudí lidé vlastně chudí. Je to důležitý prvek, neboť opatření sociální pomoci a sociální péče jsou založena na principu solidarity a následné redistribuci národního příjmu, a pokud veřejnost není přesvědčena, že chudí jsou hodni sociální pomoci a že jsou oprávněni ji přijmout, pak ani nebude schvalovat příslušné sociální programy (viz například Kluegel a Smith 1981: 49, 1983). Platí totiž, co tvrdí van Oorschot (1997), že kritéria oprávnění se odvíjejí od toho,

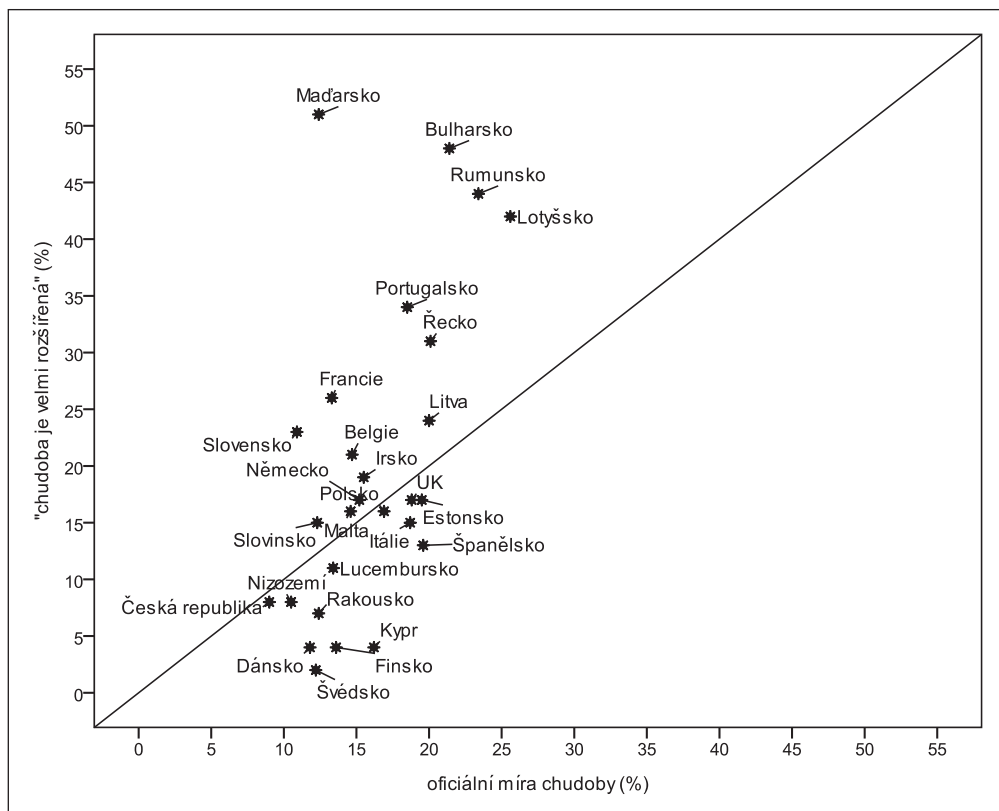
³ Není účelem tohoto článku rozebírat výbornou pozici ČR z hlediska disperze chudoby v kontextu EU. Poznamenejme pouze, že za tímto výsledkem se skrývá relativně nízká míra nezaměstnanosti a také, jak ukazuje Večerník (2009), vysoká kapacita českých transferových systémů redukovat chudobu (s. 173).

⁴ Znění otázky: Řekl(a) byste, že chudoba je ve vaší zemi: 1. velmi rozšířená, 2. docela rozšířená, 3. nepříliš rozšířená, 4. vůbec ne rozšířená.

⁵ A byla by ještě vyšší, pokud by souvislost neovlivňovalo Maďarsko, které má značně atypickou kombinaci hodnot obou indikátorů. Korelace by se v tom případě zvýšila na 0,73 a podíl vysvětlené variance by byl 53%.

zdali má veřejnost možnost kontrolovat podmínky poskytování provizí sociální ochrany, dále od toho, do jaké míry se veřejnost identifikuje s příjemci těchto provizí, za třetí od přesvědčení, do jaké míry přispěli příjemci provizí do systému sociální ochrany či jak jsou prospěšní společnosti, za čtvrté od míry, s níž jsou příjemci těchto provizí potřební. Svou roli sehrává, píše van Oorschot, v neposlední řadě i názor na jejich jednání a morálku.

Obř. 1: Míra chudoby a představa o rozšířnosti chudoby

Pozn.: Průměrná míra oficiální chudoby byla 16,5% a průměrný podíl respondentů, kteří se domnívali, že chudoba je v jejich zemi velmi rozšířena, byl 20%.

Zdroj: Údaje o míře chudoby jsou z roku 2008 (Eurostat), údaje o představě o chudobě z roku 2009 (viz Poverty 2010: tab. QA4).

„Lidová“ vysvětlení chudoby

„Lidová“ vysvětlení chudoby patří mezi kulturní faktory, které ovlivňují podobu sociálního státu a politického uspořádání konkrétní země. Státy, v nichž je chudoba pojímána jako důsledek individuálního selhání, preferují sociální stát méně štědrý, založený na testování potřeb příjemců (typickými zástupci tohoto přístupu jsou Spojené státy americké nebo Velká

Británie).⁶ Naopak státy s převládajícím náhledem na příčiny chudoby ležící mimo individuuum formují své pojetí sociálního státu do štedřejší a univerzálnější podoby.

Zasadíme-li tuto problematiku do širšího rámce, pak je zřejmé, že „lidová“ vysvětlení chudoby souvisejí s podobně položenou laickou otázkou „kdo co dostává a proč“ (Lenski 1966). Jinými slovy souvisejí s pojetím distributivní spravedlnosti a legitimizací systému s nerovnou distribucí zdrojů, v němž jsou někteří zvýhodněni, jiní znevýhodněni.

Intuitivně můžeme na příčiny chudoby pohlížet ve dvou rovinách: v rovině *individuální* a v rovině *sociální* – zde se hledají příčiny chudoby ve strukturálních faktorech. Toto rozdělení koresponduje s typologií, kterou nabídl Feagin, jenž navrhl rozlišovat následující vysvětlení příčin chudoby: 1) *individualistický*, který vinu za chudobu přenáší na samotné chudé (z důvodů jejich lenosti, nedostatku vůle, špatné morálky apod.), 2) *fatalistický*, který vidí za chudobou smůlu nebo osud, a 3) *strukturální*, který poukazuje na to, že chudoba je výsledkem působení sil, které jedinec nemůže ovlivnit (nemá patřičné vzdělání, má nízký plat, existují nerovnosti na trhu práce atd.; Feagin 1972).⁷

Česká republika jako postkomunistická země prošla v oblasti postojů k sociálním nerovnostem velkými změnami. Komunistický režim prohloubil český sklon k egalitářství a rozložil meritokratická kritéria jak v přístupu jedinců k pozicím v profesním systému, tak v příjmové distribuci (Matějů a Vlachová 1995). Dynamický nástup tržního hospodářství po roce 1989 znamenal značnou proměnu v myšlení a představách české veřejnosti. Není divu, že veřejné mínění připomínalo rozbourané moře, které se přelévalo tu na jednu, tu na druhou stranu – byli jsme svědky nekritického obdivu k tržnímu individualismu i hluboké skepse vůči novodobým „podnikatelům“.

Do konce devadesátých let minulého století se sociální nerovnosti zvětšovaly. Zároveň krystalizovaly představy o distributivní spravedlnosti a začaly se přibližovat vzorcům obvyklým ve vyspělých západních demokraciích. Legitimita distributivního systému se pomalu zvyšovala, byla posilována její meritokratická dimenze a byla prohlubována asociace mezi postoji k sociálním nerovnostem a pozicí ve stratifikačním systému (Matějů 2000: 179). Dominantní ideologie založená na principu individuální zásluhovosti byla přijímána stále širším okruhem lidí – podstatným znakem zde ale bylo (a stále je), že se tento trend týká pouze chudoby, nikoliv však bohatství, u něhož přetrvává tendence vnímat jej jako nespravedlivě získané (Kreidl 2000b).

V tomto článku se budeme zabývat lidovými vysvětleními příčin chudoby a budeme sledovat, zdali v ČR došlo k proměně v jejich vzorování podle některých sociodemografických a postojových proměnných. Tyto vztahy budou také testovány pomocí modelu multinomické logistické regrese. Zdrojem pro naše úvahy a analýzy jsou longitudinální data

⁶ Je zřejmé, že názory na příčiny chudoby nesou ideologickou zátěž a souvisejí s politickou orientací jedince. V USA jsou voliči demokratů blíže strukturálním příčinám chudoby a republikáni individuálnímu pojetí. Spojené státy jako celek dávají přednost vysvětlením individuálním. Chudí jsou považováni za líné, bez motivace, pile nebo morálky (například Kluegel a Smith 1981, Kluegel a Smith 1986, Hunt 2004, Robinson 2009).

⁷ Všechny tři dimenze potvrzují empirické práce pracující s daty pro Českou republiku (například Kreidl 2000a).

výzkumu *European Values Study* (EVS), který v ČR proběhl v letech 1991, 1999 a 2008 (blíže k tomuto výzkumu viz editorial tohoto čísla).

Operacionalizace problému, datové zdroje a zkoumané otázky

Vysvětlování příčin chudoby budeme sledovat v souladu s teoretickou konceptualizací van Oorschota a Halmana (van Oorschot a Halman 2000: 7) ve dvou rovinách: v rovině *individuálně–sociální* a v rovině *míry zavinění*, kterou polarizujeme na ose obvinění – osud. Vzájemnou kombinací těchto rovin získáváme čtyři typy vysvětlení chudoby, které ilustruje tabulka 1.

Tabulka 1: Typy vysvětlování chudoby

	Individuální	Sociální
Obvinění	I <i>Obvinění individuální</i>	II <i>Obvinění sociální</i>
Osud	III <i>Individuální osud</i>	IV <i>Sociální osud</i>

Zdroj: Převzato z van Oorschot a Halman 2000: 7.

Individuální obvinění (buňka I v tabulce 1) implikuje, že chudoba je výsledkem chování jedince – neboli že chudí si za svou chudobu mohou sami, neboť jsou líní, nejsou šetrní a mají špatnou morálku. *Sociální obvinění* (II) implikuje, že chudoba vzniká na základě působení sociálních struktur, tedy aktivit sociálních skupin a politických stran, které vedou k sociálnímu vylučování – chudí jsou vnímáni jako oběti zásadního společenského bezpráví. *Individuální osud* (III) představuje vidění, že chudoba je výjimečná, takže jedinci, kteří jsou jí postihováni, jsou chudí v důsledku smůly, osobních tragédií nebo boží nepřízně. *Sociální osud* (IV) pak reprezentuje pohled na sociální faktory a procesy jakožto hlavní příčinu chudoby, chudoba je mimo kontrolu jedince, chudí jsou obětmi anonymních tržních sil, technologického pokroku a globálního vývoje (van Oorschot a Halman, 2000: 7–8).

Tato typologie je pravidelnou součástí výzkumu EVS a je operacionalizována otázkou: *Proč jsou u nás lidé, kteří žijí v nouzi? Zde jsou čtyři možné důvody. Který z nich považujete za nejdůležitější? A který důvod považujete za druhý nejdůležitější?* Respondent v odpovědích vybíral dvě z nabízených odpovědí a řadil je podle důležitosti. A) *Protože mají smůlu;* B) *Z lenosti a nedostatku pevné vůle;* C) *Protože je v naší společnosti bezpráví;* D) *Nevyhnutelně to patří k pokroku;* E) *Žádný z těchto důvodů.* Jednotlivé odpovědi se typologicky přiřazují do naší tabulky následujícím způsobem (viz tabulka 2).

Tabulka 2: Indikátory čtyř typů vysvětlování příčin života v nouzi

Rovina	Individuální	Sociální
Obvinění	I <i>Obvinění individuální</i> Z lenosti a nedostatku pevné vůle	II <i>Obvinění sociální</i> Protože je v naší společnosti bezpráví
Osud	III <i>Individuální osud</i> Protože mají smůlu	IV <i>Sociální osud</i> Nevyhnutelně to patří k pokroku

Zdroj: Převzato od van Oorschot a Halman 2000: 7.

Jak jsme zmínili výše, data pro analýzy pocházejí z mezinárodního komparativního výzkumu EVS, který popisuje editorial tohoto čísla. Díky jednotné metodologii a identicky kladeným otázkám můžeme v transverzálním pohledu sledovat proměnu postojů mezi lety 1991 až 2008.

Vývoj postojů k příčinám chudoby v České republice

Rabušic a Sirovátka (1999) ukázali, že v průběhu 90. let 20. století došlo v názorech české veřejnosti ke zřetelným ideologickým posunům s jasným trendem: od sympatií k liberálním hodnotám k postupnému zaujetí postojů sociálně-demokratických. To vedlo k tomu, že se projevila tendence požadovat po státu, aby byl odpovědný za zmírňování sociálních nerovností a za zvýšení kolektivní sociální ochrany. A tento trend se udržel i v průběhu prvního desetiletí století jedenadvacátého. Z ukazatelů, které v datech EVS o tomto jevu vypovídají, totiž vyplývá, že na škále levice–pravece se podíl osob hlásících se k levici zvýšil z 18 % v roce 1991 na 28 % v roce 2008 a podíl osob, které podporovaly stanovisko, že o osud jedince by se měl postarat především jedinec sám a ne že by to měla být záležitost státu, se snížil ze 48 % v roce 1991 na 40 % v roce 2008.⁸ Z tohoto trendu by tedy mělo vyplývat, že v lidovém vysvětlování příčin chudoby by měly v ČR postupně převládnout odpovědi akcentující typ II a IV, to je vysvětlení, které obviňuje společnost z nespravedlivého uspořádání nebo připisují chudobu vývoji společnosti.

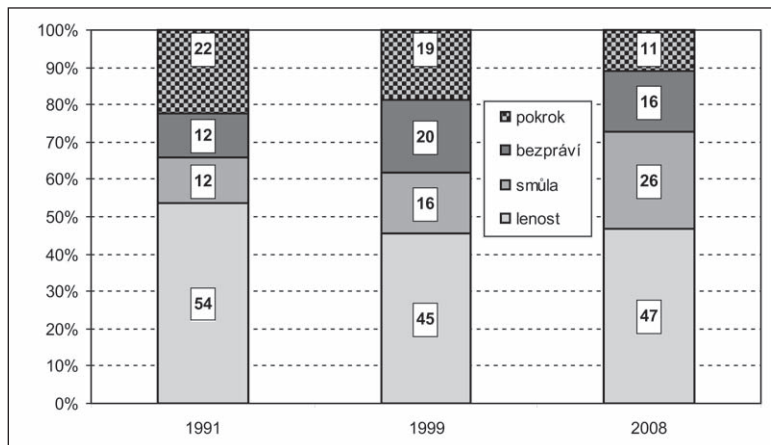
Deskriptivní ukazatel, jímž je rozložení názorů na chudobu, ukazuje, že se toto očekávání nenaplnilo (viz obr. 2). Ve všech třech sledovaných letech respondenti nejčastěji volili jako příčinu, proč jsou u nás lidé, kteří žijí v nouzi, výrok, že si lidé za svou chudobu mohou sami, neboť jsou líní a nemají dostatek pevné vůle – podíly oscilují kolem 50 % respondentů. Jasně tak v ČR převládá prvek obviňování jedince, a pokud k němu připočteme podíly respondentů, kteří spatřují příčinu chudoby ve smůle jedinců (12 % v roce 1991, 16 % v roce 1999 a 26 % v roce 2008), dostáváme výsledek, který říká, že v percepci chudoby v Česku jasně převládá dimenze individuální. Za svou chudobu si prostě podle české veřejnosti chudí mohou sami: jsou chudými proto, že nejsou dostatečně příčinliví, nebo proto, že to jsou nešťastníci, kteří mají smůlu. Nejvíce zřetelný byl tento výsledek v roce 2008, kdy tyto postoje zastávaly v součtu téměř tři čtvrtiny respondentů (73 %). Dlouhodobým trendem je potom růst podílu odpovědí *protože mají smůlu* a adekvátní pokles podílu odpovědí *nevyhnutelně to patří k pokroku* (můžeme se domnívat, že k tomuto poklesu dochází díky postupnému začleňování chudoby do sociálního řádu a její akceptaci – po listopadovém převratu mohla být chudoba, jako něco nově objeveného a právě se vynořivšího, skutečně vnímána jako součást pokroku).

Pokud vezmeme v úvahu první i druhou volbu příčin nouze, pak se rozložení poněkud promění (viz obr. 3), byť základní struktura proporcí se nemění. Prvek individuálního obviňování zůstává nejsilnějším vjemem české populace z hlediska příčin české chudoby (a procentuálně je de facto ve všech třech obdobích, kdy byl zkoumán, víceméně stabilní, v rozmezí

⁸ Oba indikátory byly měřeny na desetibodové stupnici, kterou jsme trichotomizovali tak, že body 1–4 tvořily jeden pól nové proměnné, body 7–10 pól druhý a body 5–6 střed stupnice.

69–74 %). Z tohoto důvodu si můžeme dovolit nadále pracovat pouze s prvním uvedeným důvodem – sloučení důvodů na prvním a druhém místě žádnou novou informaci již nepřináší (rozložení a pořadí odpovědí zůstává stejné).

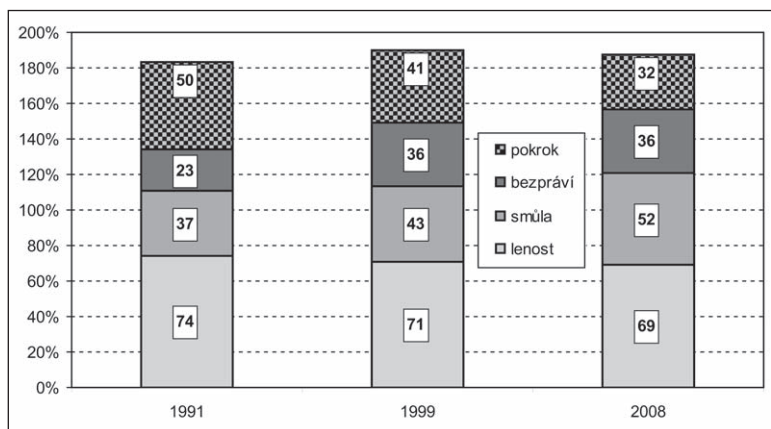
Obr. 2: Rozložení příčin života v nouzi v letech 1991, 1999 a 2008 – první důvod (v %)

Pozn.: Z rozložení jsme vyloučili „únikovou“ odpověď „nic z uvedeného“, neboť nezapadá do našeho teoretického modelu. Takovýto postup nám umožňují nízké podíly respondentů, kteří zvolili tuto odpověď – pohybovaly se mezi 5–7%.

Zdroj dat: EVS ČR 1991, 1999, 2008.

Obr. 3: Rozložení příčin života v nouzi v letech 1991, 1999 a 2008 – první a druhý důvod (v %)

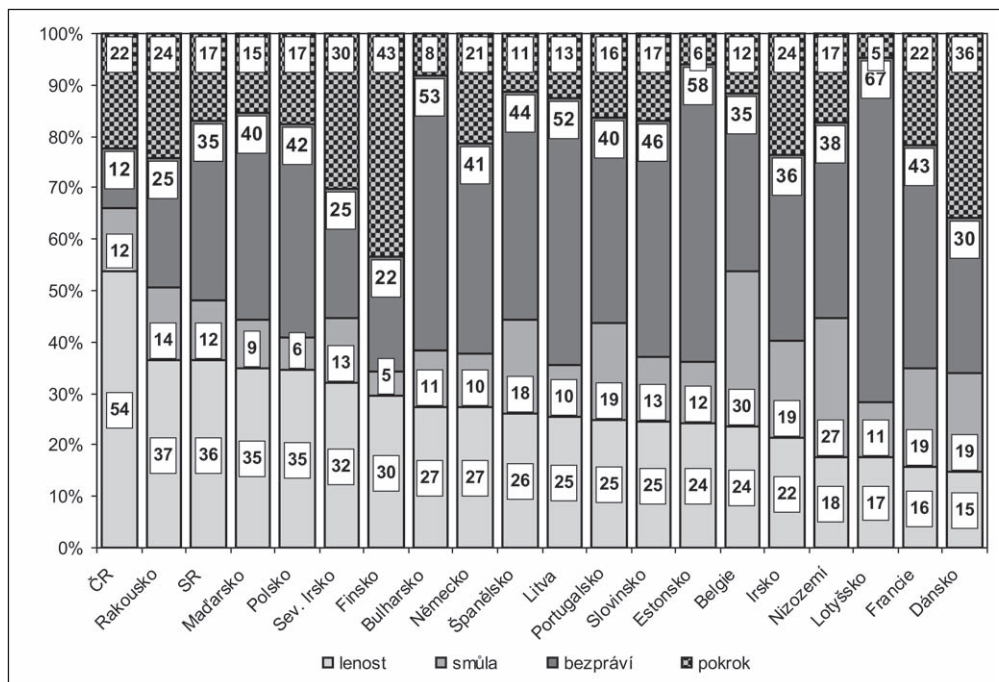

Pozn.: Součet nedává 100%, neboť uvádíme podíl výskytu kategorie na prvním nebo na druhém místě důležitosti (například v roce 1991 uvedlo 74% dotázaných lenost jako první nebo druhý důvod).

Zdroj dat: EVS ČR 1991, 1999, 2008.

Výše uvedené rozložení odpovědí na lidové vysvětlení chudoby v prostředí České republiky nám toho ovšem samo o sobě mnoho neříká. Zajímá nás proto, jak se vysvětlení chudoby ukazuje v kontextu ostatních zemí. Jsou postojové populace v evropských zemích podobné našemu, nebo se od něj odlišují? Ilustrativní odpověď přináší grafy 4a–4c.⁹ Je až neuvěřitelnou skutečností, že Česko je ve všech třech časových obdobích zemí, jejíž populace v evropském kontextu s největší vehemencí vnímá jako nejčastější příčinu chudoby lenost a nedostatek píce. Současně má také nejvyšší míru v individuální dimenzi, neboť součet podílů *lenost* a *smůla* je rovněž nejvyšší (kromě roku 1999, kdy jsme se ocitli za Portugalskem). Obzvláště výmluvný je výsledek z roku 2008 (obr. 4c), kdy byl český podíl individuálního obviňování výrazně vyšší než ve srovnávaných evropských zemích. Všimněme si také, že pozice Slovenska se od ČR sice odlišuje, ale není nám vzdálena nijak výrazně. Země, jejichž obyvatelé si naopak nejčastěji myslí, že příčinou chudoby je v jejich společnostech *bezprávi*, jsou Bulharsko, Německo, Francie a Španělsko.¹⁰

Obr. 4a: Rozložení příčin života v nouzi v roce 1991 ve vybraných evropských zemích – první důvod (v %)

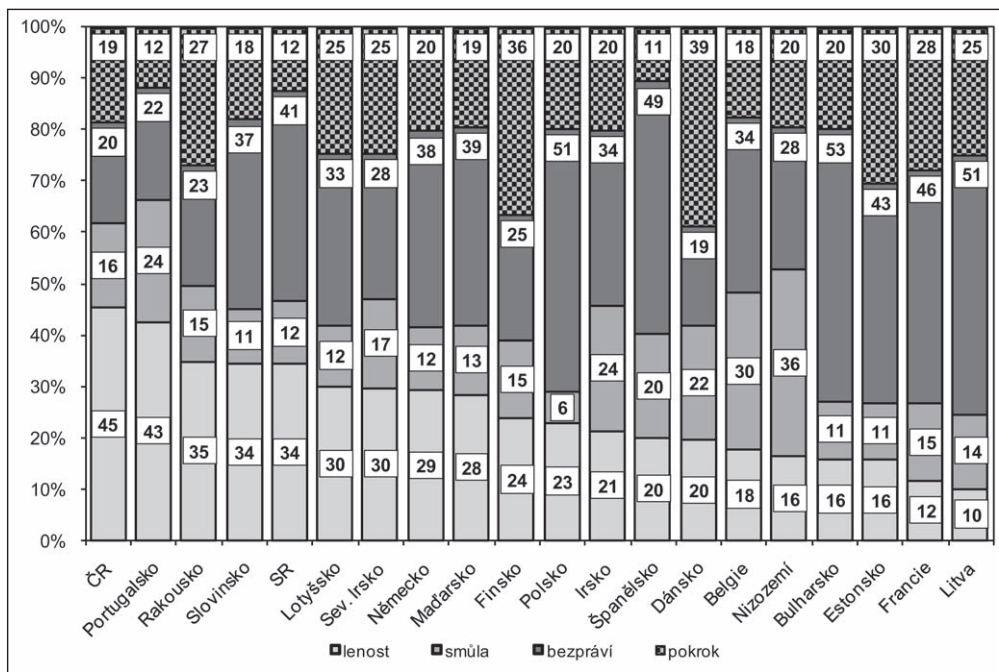

Zdroj: EVS – Evropské země 1991, 1999, 2008.

⁹ Uvádíme pouze ty evropské země, které se účastnily výzkumu EVS od roku 1991 a které v době psaní tohoto článku (září 2010) již odevzdaly do databáze EVS i data z roku 2008.

¹⁰ Není smyslem tohoto článku provádět mezinárodní srovnání. Mezinárodní data uvádíme pouze jako kontext.

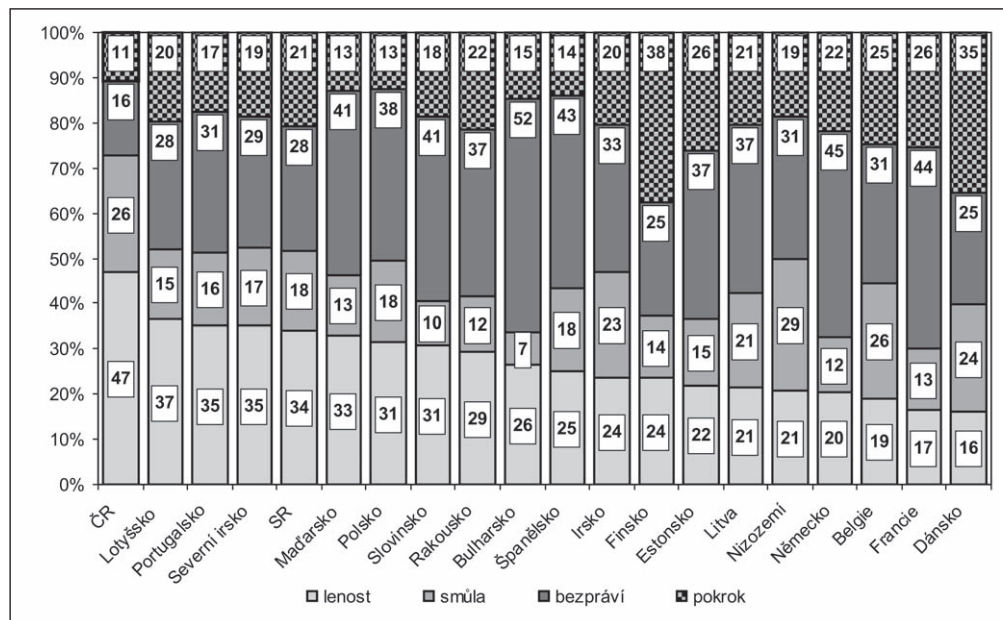
Obr. 4b: Rozložení příčin života v nouzi v roce 1999 ve vybraných evropských zemích – první důvod (v %)

Zdroj: EVS – Evropské země 1991, 1999, 2008.

Vraťme se nyní nazpět do České republiky a podívejme se, jak jsou jednotlivá vysvětlení podmíněna základními sociodemografickými vlastnostmi respondentů. Lze očekávat, že odpovědi budou ovlivněny věkem respondentů, kdy starší respondenti by se měli spíše přiklánět k obviňování sociálního, mladší naopak k obviňování individuálního. Vzdělání by mělo ovlivňovat odpovědi respondentů tím způsobem, že vyšší vzdělání se bude pojít s obviňováním individuálním, zatímco nižší vzdělání se sociálním. Pohlaví by nemělo mít na postoje tohoto druhu vliv. Zato politická orientace respondenta by se měla projevovat podstatně: respondenti s příklonem k levici by měli vidět především sociální důvody chudoby (*protože je ve společnosti bezprávi*), zatímco pravice by měla inklinovat k individuálním příčinám chudoby.

Obř. 4c: Rozložení příčin života v nouzi v roce 2008 ve vybraných evropských zemích – první důvod (v %)

Zdroj: EVS – Evropské země 1991, 1999, 2008.

Již základní dvourozměrná analýza (viz tabulky 3, 4 a 5) ukazuje, že lidové vysvětlení chudoby, jakožto *lenost a nedostatek pevné vůle* chudých samotných, je jako dominantní vysvětlení příčin chudoby v České republice zastáváno víceméně všeobecně, bez ohledu na základní sociodemografické charakteristiky.¹¹ Najdeme pouze několik specifických skupin, které se v tomto ohledu výrazně odlišují. Nesporný vliv na tento důvod má umístění respondenta na levo-pravé škále politické orientace: levicově orientovaní uvádějí tento důvod méně často a s tím, jak se respondent přiklání k pravici, roste i podíl tohoto typu vysvětlení. Navíc se mezi lety 1991 až 2008 rozdíl mezi levicí a pravicí prohloubil (poměr odpovědí z roku 1991 a 2008 je u levicově orientovaných 0,8; tj. došlo k poklesu podílu odpovědi *lenost a nedostatek pevné vůle*; u pravicově orientovaných k žádné změně nedošlo, index 1991/2008 je 0,97). V průběhu času některé trendy vymizely a některé se objevily, například v roce 1991 s věkem podíl odpovědí o *lenosti a nedostatku pevné vůle* stoupal, ale v roce 2008 tento vztah vymizel. Zajímavou skutečností je fakt, že vzdělaní lidé mají tendenci „lenost“ uvádět častěji než ti méně vzdělaní – mimochodem, v západoevropských zemích je tomu často naopak.

¹¹ Zajímavou proměnnou by byl nepochybně příjem, ten byl však v jednotlivých letech měřen různými způsoby a jeho transformace (pomocí kvantilů) nevedla k uspokojivým výsledkům. Podobná situace nastala i v případě velikosti místa bydliště a preferencí politických stran.

Tabulka 3: Rozložení příčin života v nouzi v roce 1991 podle vybraných sociodemografických proměnných

Rok 1991		Lenost	Smůla	Pokrok	Bezprávi	Cramerovo V
Pohlaví	Celkem	53,3	12,7	22,4	11,6	0,02
	Muž	54,2	12,6	21,5	11,7	
	Žena	52,4	12,9	23,2	11,5	
Věk	18–29 let	50,0	14,9	25,9	9,2	0,05
	30–44 let	52,3	11,5	22,6	13,6	
	45–59 let	53,4	11,4	23,3	11,9	
	60 let a více	57,8	13,4	17,7	11,1	
Vzdělání	ZŠ	45,9	19,7	18,2	16,2	0,09
	Vyučen(a)	54,7	11,8	22,2	11,3	
	S maturitou	55,8	9,3	25,2	9,6	
	VŠ	55,4	11,4	24,5	8,7	
Politická orientace	Levice	48,9	13,6	19,9	17,6	0,09
	Střed	50,7	12,4	24,8	12,2	
	Pravice	58,3	11,6	22,4	7,7	
Náboženská víra	Věřící	53,8	13,8	21,9	10,5	0,08
	Nevěřící	53,9	11,4	22,3	12,4	

Ve výkladu chudoby jako *osobní smůly* v životě jednotlivce zaznamenáváme v roce 2008, zvláště ve srovnání s rokem 1991, významný nárůst. Nárůst je od roku 1991 dvojnásobný a je patrný u všech skupin obyvatelstva. Největší relativní nárůst najdeme u vyučených, lidí politicky středově orientovaných a lidí se středním a vyšším příjmem. Nejčastěji tento důvod uvádějí lidé se základním vzděláním (32 procent), se vzděláním dále podíly klesají a nejnižší zastoupení zjišťujeme u vysokoškolsky vzdělaných.

Rozložení odpovědí *Protože je v naší společnosti bezprávi* je sociodemografickými proměnnými ovlivněno podstatně více, než jsme pozorovali u „lenosti“. Zastoupení této odpovědi stoupá v letech 1999 a 2008 s věkem a velikostí místa bydliště, ve všech třech letech víceméně klesá se vzděláním, výrazně klesá s umístěním na levo-pravé škále politické orientace a s příjmem. Právě postoj vzdělaných lidí je v České republice zajímavý, neboť v některých evropských zemích je přesně opačný: poměr podílu (lenost/bezprávi) odpovědí respondentů se vzděláním na krajních bodech stupnice dosaženého vzdělání (u nás základní a vysokoškolské vzdělání) je v Belgii 1,74, v Nizozemí 1,4 či v Německu 1,7, v ČR pak 0,7 (datový archiv EVS). Jinými slovy vzdělaní lidé ve zmíněných zemích výrazně častěji přenášejí příčinu chudoby na sociální okolnosti.

Tabulka 4: Rozložení příčin života v nouzi v roce 1999 podle vybraných sociodemografických proměnných

Rok 1999		Lenost	Smůla	Pokrok	Bezpráví	Cramerovo V
	Celkem	45,3	16,4	18,5	19,7	
Pohlaví	Muž	47,2	15,7	16,8	20,4	0,05
	Žena	43,6	17,2	20,2	19,0	
Věk	18–29 let	44,4	19,4	19,4	16,7	0,07
	30–44 let	46,5	15,1	21,4	16,9	
	45–59 let	43,3	15,6	20,0	21,1	
	60 let a více	47,2	15,9	12,9	24,0	
Vzdělání	ZŠ	48,2	16,1	13,8	21,8	0,06
	Vyučen(a)	44,4	16,8	18,1	20,8	
	S maturitou	43,3	18,3	21,0	17,4	
	VŠ	49,3	10,3	22,5	17,9	
Politická orientace	Levice	30,4	18,7	14,1	36,8	0,19
	Střed	45,3	17,8	17,6	19,3	
	Pravice	53,9	13,1	23,0	10,0	
Náboženská víra	Věřící	49,1	17,2	14,7	18,9	0,07
	Nevěřící	42,9	16,3	20,8	20,0	

Tabulka 5: Rozložení příčin života v nouzi v roce 2008 podle vybraných sociodemografických proměnných

Rok 2008		Lenost	Smůla	Pokrok	Bezpráví	Cramerovo V
	Celkem	47,1	26,5	10,0	16,4	
Pohlaví	Muž	47,3	28,9	8,2	15,5	0,07
	Žena	46,9	24,4	11,5	17,2	
Věk	18–29 let	48,1	30,9	8,3	12,7	0,06
	30–44 let	45,1	24,9	13,1	16,9	
	45–59 let	48,6	25,6	10,9	14,9	
	60 let a více	45,0	25,2	8,7	21,1	
Vzdělání	ZŠ	43,5	34,4	6,7	15,4	0,09
	Vyučen(a)	44,2	27,8	8,6	19,4	
	S maturitou	51,9	21,7	13,4	12,9	
	VŠ	54,0	21,0	11,7	13,2	
Politická orientace	Levice	37,1	25,1	11,1	26,7	0,16
	Střed	45,8	30,1	10,6	13,5	
	Pravice	56,5	22,7	12,0	8,8	
Náboženská víra	Věřící	48,0	26,1	9,0	16,9	0,07
	Nevěřící	46,9	27,3	10,3	15,5	

Pro postoj k chudobě jako součásti pokroku je charakterický pokles v letech 1999 a 2008. Tento trend pravděpodobně souvisí s již zmíněným faktem, že po listopadu 1989 se sociální nerovnosti postupně ve společnosti etablovaly (vznikaly zcela nové a ty staré již nebylo potřeba veřejně zastírat). Na začátku 90. let minulého století se skutečně mohla chudoba, jako znovuoobjevený pojem, zdát jako něco nevyhnutelného, co souviselo s novým řádem věcí, takže mohla být vnímána jako skutečná součást pokroku. Dnes, kdy jsou sociální nerovnosti a s nimi spojená chudoba pevnou součástí sociálního řádu, je tento postoj již nelogický – společnost se „nehýbe“ a k pokroku nedochází. Tento postoj je zastáván častěji vzdělanými lidmi. Naopak škála politické orientace ztratila v tomto případě svoji rozlišovací schopnost.

Souhrnně tato analýza ukazuje na slabý vztah mezi sociodemografickými proměnnými a postoji k příčinám chudoby. Nasvědčují tomu i velmi nízké hodnoty koeficientu asociace Cramerovo V, které se pohybovaly v rozmezí 0,02 až 0,19 (hodnota v případě škály levo-pravé škály politické orientace).

Kdo tyto postoje zastává?

K přesnější identifikaci proměnných, které působí na postoje k chudobě, jsme použili model multinomické logistické regrese se závislou proměnnou *Proč jsou u nás lidé, kteří žijí v nouzi? (první uvedený důvod)* s referenční kategorií *Protože je v naší společnosti bezprávi*. Jako nezávisle proměnné jsme použili některé desetibodové postojové škály, u nichž je předpoklad vlivu na postoje k příčinám chudoby: *kontrola nad životem*,¹² škála levo-pravé politické orientace, *péče jednotlivce vs. péče státu*¹³ a *vyrovnanost příjmů*.¹⁴ Dále jsme zahrnuli všechny hlavní sociodemografické proměnné (věk, pohlaví, vzdělání, náboženská orientace). Již třídění druhého stupně v tabulkách 3 až 5 naznačovala, že vliv těchto nezávisle proměnných na proměnnou závislou je velmi slabý a dle očekávání všechny, až na vzdělání, z finálního modelu vypadly (proměnné byly vyřazovány podle změny informačního kritéria BIC a LR testu redukovaného modelu).¹⁵ Proměnné, které byly nominální nebo ordinální povahy, byly v analýze upraveny do podoby *dummy* proměnných s referenčními kategoriemi (u vzdělání jsou referenční kategorií vysokoškoláci).

Modely byly počítány pro každý rok zvlášť (proměnná „rok“ nebyla přímo zahrnuta do modelu) a v tabulce 7 (viz níže za tabulkou 6) tak ukazujeme změnu koeficientů ve všech třech sledovaných letech. Všechny tři modely úspěšně prošly testy, které vedly k zamítnutí

¹² Dotazováno jako: *Někteří lidé mají pocit úplně svobodného rozhodování a kontroly nad svým životem a jiní mají pocit, že svůj život ovlivňovat nemohou, ať dělají co dělají. Prosím Vás, vyjádřete na následující škále, nakolik podle Vás můžete ovlivňovat svůj život.*

¹³ Škála s krajními body *Jednotlivci by měli převzít více odpovědnosti, aby se o sebe dokázali postarat* a *Stát by měl převzít více odpovědnosti a zajistit, aby bylo o každého postaráno.*

¹⁴ S krajními body *Příjmy by měly být vyrovnanější* a *Mělo by se více podnitit úsilí jednotlivce.*

¹⁵ Sociodemografické proměnné jen minimálně ovlivňovaly postoje zahrnuté do modelu. I v případě výpočtu modelu pouze s použitím sociodemografických proměnných se ukázalo, že takovýto model není schopen popsat analyzovaná data: Nagelkerkovo $R^2 = 0,05$ a převážná většina koeficientů výsledného modelu byly statisticky nevýznamné.

nulové hypotézy o nulovém vlivu nezávislých proměnných (statisticky významný LR test, testy dobré shody modelů). Modely predikují správně zhruba 50 % odpovědí, což je více, než by tomu bylo v případě správně predikovaného podílu náhodně rozložených odpovědí (tato hodnota činí 29 %). Pro přehled parametrů modelů srovnaj tabulku 6.

Tabulka 6: Přehled parametrů modelů

		BIC	-2 Log Likelihood	Chi-Square	Df	Sig.	Nagelkerkovo pseudo R2
1991	Model pouze s konstantou	3395,4	3373,4				
	Finální model	3303,8	3255,8	117,57	21	0,000	0,08
1999	Model pouze s konstantou	3922,3	3900,2				
	Finální model	3829,1	3652,4	247,8	21	0,000	0,157
2008	Model pouze s konstantou	3030,0	3008,7				
	Finální model	3000,9	2829,9	178,7	21	0,000	0,146

Pozn.: Finální modely neobsahují proměnné vyřazené v předešlých krocích.

Zdroj: EVS 1991, 1999 a 2008, N = 1502 / 1576 / 1240. Vlastní výpočet.

Souhrnně můžeme konstatovat, že sociodemografické proměnné ve všech třech letech nemají statisticky významný vliv na postoje k chudobě, v některém z modelů přímo vypadly (pohlaví, věk, příjem či náboženská orientace) a u vzdělání najdeme velkou většinu koeficientů poměru šancí (exp [B]) statisticky nevýznamnou. Postoje k příčinám chudoby jsou tak spojeny spíše s dalšími postoji než s deskriptivními charakteristikami respondentů (srovnej tabulku 7).¹⁶

Model pro rok 2008 ukazuje, že politická orientace ovlivňuje postoje k chudobě dle očekávání: každý posun o jednotku na škále směrem k pravici zvyšuje šanci respondenta uvést jiný výrok než *protože je v naší společnosti bezprávi*. V případě odpovědi *z lenosti a nedostatku pevné vůle* je tato šance o 26 % větší (1,26–1). Podobně působí i zařazení na škále *péče jednotlivce vs. péče státu*, kde posun na škále směrem ke „státu“ znamená, že šance na odpověď *protože je v naší společnosti bezprávi* je vyšší (nebo analogicky je nižší šance na jinou odpověď, než je „bezprávi“). Příklon k individualismu (*vyrovnanost příjmů*) zvyšuje šanci na všechny tři možné odpovědi. Jedinci, kteří uvádějí, že mají kontrolu nad životem a svůj osud mají plně ve svých rukou, mají o 20 % větší šanci na odpověď „lenost“ než „bezprávi“.

Výsledné modely umožňují také srovnání vývoje koeficientů v čase. Tabulka 8 ukazuje v tomto ohledu na stabilní povahu postojů k příčinám chudoby: statisticky významných změn koeficientů najdeme pramálo. Proměňuje se působení škály *vyrovnanost příjmu*, která v roce 2008 již plně zvyšuje šance na jakoukoliv jinou odpověď než je „bezprávi“; mezi lety 1991 až 1999 se také prohloubil vliv politické orientace respondenta.

¹⁶ V modelu však nemáme definovaný socioekonomický status respondenta, který nebyl ve všech třech vlnách bohužel dotazován stejně.

Tabulka 7: Intervaly poměrů šancí pro regresní modely v letech 1991, 1999 a 2008

		1991	1999	2008
Protože mají smůlu	Kontrola nad životem	0,996–1,200	0,974–1,153	0,923–1,096
	Politická orientace	0,987–1,198	1,067–1,249***	1,062–1,259***
	Péče jednotlivce vs. péče státu	0,903–1,055	0,859–0,985*	0,825–0,963**
	Vyrovnanost příjmů	0,972–1,133	0,962–1,096	1,059–1,234***
	Základní vzdělání	0,517–3,103	0,758–3,208	1,255–5,929*
	Vyučen/a	0,463–2,448	0,824–3,104	0,546–1,947
	Střední škola s maturitou	0,352–1,939	0,982–3,760	0,474–1,879
	Vysokoškolské vzdělání	Ref.		
Z lenosti a nedostatku pevné vůle	Kontrola nad životem	1,102–1,287***	1,127–1,306***	1,104–1,301***
	Politická orientace	1,022–1,200*	1,230–1,409***	1,164–1,366***
	Péče jednotlivce vs. péče státu	0,841–0,956***	0,797–0,896***	0,835–0,965**
	Vyrovnanost příjmů	1,041–1,180**	1,025–1,145**	1,081–1,249***
	Základní vzdělání	0,342–1,517	0,808–2,494	0,631–2,766
	Vyučen/a	0,622–2,405	0,749–2,089	0,446–1,420
	Střední škola s maturitou	0,575–2,262	0,627–1,800	0,579–2,000
	Vysokoškolské vzdělání	Ref.		
Nevyhnutelně to patří k pokroku	Kontrola nad životem	1,058–1,254**	1,119–1,335***	0,978–1,215
	Politická orientace	1,002–1,194*	1,211–1,422***	1,089–1,339***
	Péče jednotlivce vs. péče státu	0,856–0,987*	0,779–0,896***	0,811–0,984*
	Vyrovnanost příjmů	0,997–1,143	1,000–1,139*	1,122–1,350***
	Základní vzdělání	0,320–1,610	0,439–1,692	0,319–2,361
	Vyučen/a	0,492–2,115	0,680–2,193	0,334–1,466
	Střední škola s maturitou	0,504–2,201	0,655–2,159	0,616–2,838
	Vysokoškolské vzdělání	Ref.		

Pozn.: Referenční kategorie je *protože je v naší společnosti bezprávní*, standardní chyby koeficientů (ve všech případech menší než 1) neindikují numerické problémy při výpočtu. Intervaly jsou počítány na hladině významnosti 0,05.

* Statisticky významné na hladině 0,05; ** statisticky významné na hladině 0,01; *** statisticky významné na hladině 0,001.

Pokus o vysvětlení: Teorie rozdvojeného vědomí

Obviňování chudých a individualizace příčin chudoby je v České republice dominantním přístupem k příčinám chudoby, který je i v rámci Evropy výjimečný. Jak ale ukazuje tabulka 8, lidé nejsou ve svých postojích konsistentní a zastávají i protichůdné postoje. Zajímalo nás totiž, jak koresponduje hodnocení sociálních nerovností s postoji k příčinám chudoby. Z tabulky 8 je patrné, že se míra nekonzistence v postojích v průběhu času prohlubuje. V roce 1991 lidé, kteří viděli příčinu chudoby v lenosti a v nedostatku pevné vůle, v šedesáti procentech uváděli, že příjmy by měly být závislé na úsilí jedince. Tedy tři pětiny dotázaných zastávaly konsistentní postoj: individuální selhání stojí za chudobou, individuální úsilí by mělo ovlivňovat dosažený příjem. Tento vztah ale v pozdějších letech oslaboval; v roce 1999 klesl podíl konsistentních odpovědí ze 60 na 47 % a v roce 2008 se propadl na 33 %. Podíl respondentů dávajících přednost vyrovnanějším příjmům dokonce převýšil zastoupení respondentů uvádějících „příjmy závislé na úsilí“ – takřka polovina z těch, kteří obviňují samotné chudé z jejich nouze, je zároveň ochotna souhlasit s tím, že by se měl klást větší důraz na vyrovnanější příjmy, bez ohledu na individuální úsilí.

Tabulka 8: Podíly odpovědí na škále vyrovnané příjmy – příjmy závislé na úsilí podle deklarované příčiny chudoby v České republice (sloupcová %)

Příčina chudoby		1991 (%)	1999 (%)	2008 (%)
Protože mají smůlu	Vyrovnanější příjmy	34,0	44,8	50,9
	Příjmy závislé na úsilí	46,6	33,6	25,8
	N	233	285	432
Z lenosti a nedostatku pevné vůle	Vyrovnanější příjmy	22,5	34,1	45,2
	Příjmy závislé na úsilí	60,0	46,7	33,0
	N	976	775	772
Protože je v naší společnosti bezpráví	Vyrovnanější příjmy	44,4	52,9	62,2
	Příjmy závislé na úsilí	39,4	29,7	16,4
	N	213	334	271
Nevyhnutelně to patří k pokroku	Vyrovnanější příjmy	23,6	32,0	37,7
	Příjmy závislé na úsilí	55,8	47,6	33,5
	N	408	313	165
Celkem	Vyrovnanější příjmy	26,6	38,9	48,5
	Příjmy závislé na úsilí	56,3	42,0	29,4
	N	2051	1874	1783

Pozn.: Postoj k příjmům byl měřen pomocí desetibodové škály, v níž jedna krajní kategorie byla označena odpovědí „příjmy by měly být vyrovnanější“ a druhá krajní kategorie kódem „mělo by se více podnítit úsilí jednotlivce“. Respondentům byla také nabídnuta odpověď „nevím“. Pro výpočet tabulky byla škála kolapsována do tří kategorií (1 až 4 = vyrovnanější příjmy, 5 až 6 = střed, 7 až 10 příjmy závislé na úsilí). Střední kategorie spolu s odpovědí „nevím“ byla v tabulce vypuštěna.

Mezi lety 1991 až 2008 došlo také k obecnému posunu od individuálního vnímání bohatství ke snaze o rovnostářství, jak indikuje tabulka 9, která zachycuje poměr podílu odpovědí *vyrovnanější příjmy* a *příjmy závislé na úsilí*; u všech kategorií příčiny vnímání chudoby

poměr přesáhl hodnotu jedna (větší příklon k rovnostářství), ovšem u lidí udávajících lenost jako příčinu chudoby byl tento posun díky nízké základně v roce 1991 relativně nejvyšší.

Tabulka 9: Poměr podílu odpovědí vyrovnané příjmy – příjmy závislé na úsilí

	1991	1999	2008	Index změny mezi lety 1991 / 2008
Protože mají smůlu	0,73	1,33	1,97	2,70
Z lenosti a nedostatku pevné vůle	0,38	0,73	1,37	3,61
Protože je v naší společnosti bezpráví	1,13	1,78	3,80	3,36
Nevyhnutelně to patří k pokroku	0,42	0,67	1,13	2,69
Celkem	0,47	0,93	1,65	3,51

Pozn.: Založeno na hodnotách uvedených v tabulce 9.

Takovéto rozpory ve výpovědích našich respondentů může částečně vysvětlit teorie distributivní spravedlnosti, která rozlišuje dvě hlavní paralelně existující ideologie: *dominantní* ideologii a *konkurenční* ideologii (Deutsch 1975, Kluegel a Smith 1986, Kreidl 2000a, Matějů 2000, Castillo 2007 a další).

Dominantní ideologie je nejčastěji zastupována principem zásluhovosti, stojí za ní lidé bez rozdílu v sociálním postavení, je podporována vzdělávacím systémem, oficiální kulturou, médií a udržována každodenní sociální zkušeností. Proti ní stojí konkurenční ideologie rovnostářství, která má naopak specifitější nositele – nejčastěji jedince zastávající pozice na nižších stupních stratifikačního systému – a je oproti individuálnímu principu zásluhovosti orientována strukturálně (například Matějů 2000, Ritzman a Tomaskovic-Devey 1992).

Na sociální i individuální úrovni je pak nutné vyřešit současnou existenci ideologií, které stojí ve vzájemném protikladu. Jak je možné, že ve společnosti můžeme najít takto protikladné názory a jejich poklidnou koexistenci, a přitom nepozorovat známky nespokojenosti a sociálního neklidu? Jednu možnou odpověď dává sociálně-psychologická teorie rozdvojeného vědomí (*split-consciousness*; například Lane 1962, Kluegel a Smith 1986, Matějů a Vlachová 1995, Matějů 2000). Tato teorie předpokládá, že v individuální mysli existují oddělené oblasti dualitních představ, mezi nimiž jedinec může podle měnícího se kontextu přepínat – nezapomínejme, že dominantní ideologii distributivní spravedlnosti sdílí i ti znevýhodnění, kteří zároveň často čelí obtížím plynoucím ze svého nižšího postavení v sociální hierarchii.

Matějů a Vlachová (1995) již na datech z roku 1991 ukázali, že koncept rozdvojeného vědomí v České republice fungoval na začátku 90. let minulého století. V souladu s očekáváními byly u nás definice distributivní spravedlnosti mlhavější než ve stabilizovaných západních demokraciích. Rovnostářská ideologie byla závislá na sociálním postavení a ideologie zásluhové distributivní spravedlnosti, které se dostávalo velké podpory, byla naopak se sociální pozicí provázána mnohem volněji. Přesto byly představy o distributivní spravedlnosti spojeny silněji s pozicí ve stratifikačním systému a s životními šancemi, které tehdejší transformace nabízela, než tomu tehdy bylo například ve srovnávaném Nizozemí. Naše analýza, byť metodologie a dotazníky EVS nebyly explicitně navrženy pro test teorie rozdvojeného

vědomí, pak nasvědčuje, že tento koncept je v České republice stále živým a reálným fenoménem.

Shrnutí a diskuse

Na datech z EVS sbíraných v letech 1991, 1999 a 2008 jsme analyzovali postoje obyvatel České republiky k příčinám chudoby. Dominantně uváděnou příčinou chudoby je v České republice *lenost a nedostatek pevné vůle*. Podíl této odpovědi je víceméně konstantní a jeho drobné změny jsou v rámci výběrové chyby. Českou republiku tento podíl řadí na první místo v Evropě. Naopak ke změnám dochází v podílu odpovědi *protože mají smůlu*, který v každém ze sledovaných let rostl (z 12 % v roce 1991 na 26 % v roce 2008). S tímto trendem souvisí úbytek podílu odpovědi *nevýhnutelně to patří k pokroku*, který je pravděpodobně zapříčiněn faktem, že pokrok v roce 1991 znamenal i znovuoživení chudoby a tím, jak se chudoba stávala postupně součástí sociálního řádu, přestala přirozeně být vnímána jako součást pokroku. Provedené statistické analýzy (multinomická logistická regrese a kontingenční tabulky) nám ukázaly, že postoje k chudobě jsou v České republice spojeny s dalšími postoji a s politickou orientací, nikoliv však se sociodemografickými charakteristikami respondentů.

V odpovědích respondentů jsme také našli rozpory: lidé, kteří uvádějí lenost jako příčinu chudoby, jsou ochotni připustit, že by se měl klást větší důraz na vyrovnanější příjmy. Tato rozporuplnost se navíc prohlubuje a mezi lety 1991 a 2008 se podíl takto odpovídajících zdvojnásobil. Naše zjištění mohou nepřímě potvrzovat teorii rozděleného vědomí (*split-consciousness theory*), tedy teorii, že lidé mohou nosit ve svých myslích protichůdné představy a podle měnícího se kontextu mezi nimi libovolně přepínat.

Závěr

Srovnání s ostatními evropskými zeměmi ukazuje, že se Česká republika řadí k zemím, kde je tendence obviňovat samotné chudé z jejich chudoby jedna z nejsilnějších. Od ostatních zemí nás odlišuje také to, že tyto postoje zastávají i vzdělaní lidé a že toto obviňování chudých je bez větších rozdílů přijímáno téměř všeobecně a není propojeno s individuálními charakteristikami jedince. Navíc je tato snaha přenášet vinu na chudé tvrdošíjně zastávána po celou dobu polistopadového vývoje, neboť nedošlo k žádné výraznější erozi tohoto postoje – jak jsme ukázali u ostatních percipovaných příčin chudoby. Změna nenastala ani poté, kdy sociální nerovnosti začaly být vnímány jako nedílná součást sociálního řádu a na politické scéně se staly předmětem politického boje, v němž strany začaly poměrně ostře vystupovat ve prospěch jednotlivých sociálních vrstev společnosti. Vliv politické orientace se neprohloubil, levo-pravá škála politické orientace působí stále stejně a k žádné větší polarizaci nedošlo (naopak u levicově orientovaných respondentů dokonce došlo mezi lety 1999 až 2008 k nárůstu podílu odpovědi *lenost a nedostatek pevné vůle*).

Jedno z možných vysvětlení můžeme hledat v rozdílném pojetí chudoby v České republice: Česká republika patřila k nejegalitářštějším zemím východního bloku (Matějů 2000: 152) a chudoba, pokud se vůbec objevila, byla vytěsňena z veřejného diskurzu. Po roce 1989 se chudoba sice stala součástí naší existence, ale díky tomu, že existovaly velmi malé sociální

nerovnosti, začala být spojována pouze s extrémní chudobou, která mohla být jednoduše posuzována optikou individuálního selhání. Pojmová kategorie *deserving poor* (chudí, kteří si pomoc zaslouží a stali se chudými bez vlastního přičinění), tak jak ji známe z jiných zemí, neměla a nemá v české společnosti vytvořený odpovídající a reálný protějšek – takoví chudí z pohledu veřejnosti jednoduše neexistují. To může vést k tomu, že i chudí, které bychom jako pozorovatelé z vnějšku považovali za chudé, si mohou ze strachu z vlastní chudoby vytvářet psychologickou hradbu či bariéru a za skutečné „chudé“ považovat ještě ty „chudší“. Ty potom mohou z jejich chudoby obvinít vcelku snadno.

Na závěr musíme připomenout, že jsme si plně vědomi, že náš pokus o vysvětlení je do značné míry spekulativní a empiricky nepodložený, neboť naše data limitovaná použitým dotazníkem více nedovolují. Neoddiskutovatelným faktem ovšem je, že Česká republika v lidovém vysvětlení chudoby v evropském měřítku výrazně vyčnívá, což je skutečnost, která stojí za další badatelskou pozornost – ať již s použitím jiných datových zdrojů nebo prostřednictvím hlubší mezinárodní komparace.

Literatura

- CASTILLO, Juan. Legitimation and Justice Ideologies in Contexts of Extreme Economic Inequality : Three Developing Countries in Comparative Perspective. *Annual Meeting of the International Society of Political Psychology*, 2007.
- DEUTSCH, Morton. Equity, Equality, and Need : What Determines which Value will be Used as a Basis of Distributive Justice? *Journal of Social Issues*, 1975, roč. 31, č. 3, s. 137 – 149. ISSN 1540-4560.
- EUROSTAT. [online].2010. [cit. 2010-08-12]. Dostupné na [www: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tessi126>](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tessi126).
- FEAGIN, Joe R. Poverty : We Still Believe that God Helps those who Help Themselves. *Psychology Today*, 1972. ISSN 0033-3107.
- HUNT, Matthew O. Race/ethnicity and beliefs about wealth and poverty. *Social Science Quarterly*, 2004, roč. 85, s. 827 – 853. ISSN 0038-4941.
- KLUEGEL, James R. ; SMITH, Eliot R. Beliefs About Stratification. *Annual Review of Sociology*, 1981, č. 7, s. 29 – 56. ISSN 0360-0572.
- KLUEGEL, James R. ; SMITH, Eliot R. Affirmative Action Attitudes : Effects of Self-Interest, Racial Affect, and Stratification Beliefs on Whites' Views. *Social Forces*, 1983, roč. 61, s. 797 – 824. ISSN 0037-7732.
- KLUEGEL, James R. ; SMITH, Eliot R. *Beliefs about Inequality : Americans' views of what is and what Ought to be*. New York : A. de Gruyter, 1986.
- KREIDL, Martin. Perceptions of Poverty and Wealth in Western and Post-Communist Countries. *Social Justice Research*, 2000a, roč. 13, str. 151 – 176. ISSN 0885-7466.
- KREIDL, Martin. Změny v percepci chudoby, bohatství a životního úspěchu. In MATĚJŮ, P., VLACHOVÁ, K. *Nerovnost, spravedlnost, politika. Česká republika 1991-1998*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2000b. 402 s. ISBN 80-85850-82-6.
- LANE, Robert E. *Political Ideology : Why the American Common Man Believes what He Does*. New York : The Free Press of Glencoe, 1962. 509 s.
- LENSKI, E. Gerhard. *Power and Privilege : A Theory of Social Stratification*. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1966. 495 s. ISBN 0-0703-7165-2.

- MAREŠ, Petr ; RABUŠIC, Ladislav. K měření subjektivní chudoby v české společnosti. *Sociologický časopis*, 1996, roč. 32, č. 3, s. 297 – 315. ISSN 0038-0288.
- MATĚJŮ, Petr. Krystalizace norem distributivní spravedlnosti. In P. MATĚJŮ, P. VLACHOVÁ, K. (eds.) *Nerovnost, spravedlnost, politika. Česká republika 1991-1998*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2000, s. 145 – 190. ISBN 80-85850-82-6.
- MATĚJŮ, Petr ; VLACHOVÁ Klára. Od rovnostářství k zásluhovosti? Česká republika mezi dvěma ideologiemi distributivní spravedlnosti. *Sociologický časopis*, 1995, roč.31, č. 2, s. 215 – 239. ISSN 0038-0288.
- Poverty and Social Exclusion*. Eurobarometer 72.1. Brussels. [online]. 2010. [cit. 2010-08-12]. Dostupné na www: < http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_321_en.pdf>.
- RABUŠIC, Ladislav ; SIROVÁTKA, Tomáš. Český sociální stát a jeho legitimita. *Sociologický časopis*, 1999, roč. 35, č. 4, s. 397 – 421. ISSN 0038-0288.
- RINGEN, Stein. Direct and Indirect Measures of Poverty. *Journal of Social Policy*, 1988, roč. 17, s. 351 – 365. ISSN 0047-2794.
- RINGEN, Stein. Problém chudoby-několik doporučení k definici a měření. *Sociologický časopis*, 2005, roč. 41, č. 1, s. 125 – 141. ISSN 0038-0288.
- RITZMAN, Rosemary L. ; TOMASKOVIC-DEVEY, Donald. Life Chances and Support for Equality and Equity as Normative and Counternormative Distribution Rules. *Social Forces*, 1992, roč. 70, č. 3, s. 745 – 763. ISSN 1534-7605.
- ROBINSON, James W. American Poverty Cause Beliefs And Structured Inequality Legitimation. *Sociological Spectrum*, 2009, roč. 29, č. 4, s. 489 – 518. ISSN 0273-2173.
- Van OORSCHOT, Wim. *Who Should get what, and why? On Deservingness Criteria and Conditionality of Solidarity Among the Dutch public*. [working papers]. Utrecht : AWSB, 1997.
- Van OORSCHOT, Wim ; HALMAN, Loek. Blame or Fate, Individual or Social? An International Comparison of Popular Explanations of Poverty. *European Societies*, 2000, roč.1, č. 2, s. 1 – 28. ISSN 1461-6696.
- VEČERNÍK, J. *Czech Society in the 2000s: A Report on Socio-Economic Policies and Structures*. 1. vyd. Praha : Academia, 2009. 286 s. ISBN 978-80-2001-750-5.

Autoři

Ladislav Rabušic je profesorem katedry sociologie FSS MU. Výzkumně se orientuje jednak na problematiku hodnotových proměn v české společnosti, jednak sleduje proměny demografických trendů v kontextu společenských změn. Je českým zástupcem v konsorciu European Values Study.

Kontakt: rabu@fss.muni.cz

Petr Pakosta absolvoval sociologii na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Poté několik let pracoval v oblasti marketingového výzkumu. Nyní pracuje jako výzkumný pracovník v Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti při Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Zaměřuje se na sociologii rodiny (zejména výběrové párování, rozpad partnerských vztahů a životní dráhy).

Kontakt: pakosta@fss.muni.cz